

**VERGILIUSI UTAZÓ RÉAUMUR-SKÁLÁVAL. AZ AGGTELEKI
BARLANG FELMÉRÉSE MINT ALVILÁGI UTAZÁS LADISLAUS
BARTHOLOMAEIDES GÖMÖR VÁRMEGYE LEÍRÁSA C.
MUNKÁJÁBAN**

RESTÁS ATTILA

Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825) Gömör vármegye leírását tárgyaló munkája¹ 1806–1808 között jelent meg Lőcsén. Noha a szerző a magyar nemesi Eördegh családból származott, nyomtatott és kéziratban maradt műveit latin, német vagy szlovák nyelven írta.² A szlovák nyelvű munkái tankönyvek, a latin nyelvűek pedig fő művének, a Gömör-leírás előmunkálatainak tekinthetők. Ennek a könyvnek, bár több tudományág (történelem,³ néprajz⁴) érdeklődését fölkelte, nem készült magyar fordítása.

A wittenbergi egyetemen tanult Bartholomaeides műve a német államismereti irodalom felől értelmezhető, ahogyan Bél Mátyás monumentális terjedelmű – az ország nagy részére kiterjedő – vármegyeleírásai is. Erre utal a Bartholomaeides által a címben használt „statisztikai” jelző (*notitia historico-geographico-statistica*), ugyanis – ahogyan Béllel kapcsolatosan megállapította a kutatás – „a statisztika feladata mindazon dolgok számbavétele, amelyek az állam életére befolyással és jelentőséggel bírnak”; így Gömör megye leírásában is a „Staatsmerkwürdigkeiten” („államnevezetességek”)⁵ közlését találjuk (éghajlat,

¹ *Ladislaus Bartholomaeides: Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica. Cum tabulis, faciem regionis et delineationem cavernarum ad Agtelek exhibente. Leutschoviae 1806–1808. (784 o.)* – A műből vett részleteket a saját fordításomban idézem.

² A szerző életrajza és műveinek felsorolása fia által írt bemutatásból ismeretes: *Joan. Ladislaus Bartholomaeides: Memoria Ladislai Bartholomaeides ecclesiae Ochtinensis V. D. ministri [...]* seu genealogia familiae Bartholomaeides, lineam Gömöriensem maxime respiciens notis historicis illustrata cineribusque patris sacrata. Pestini 1828. (95 o.)

³ A leírást fölhasználta *Ila Bálint: Gömör megye I. A megye története 1773-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

⁴ Az első rész néprajzi érdekességű adatait foglalja össze *Ujváry Zoltán: Néprajz Bartholomaeides monográfiájában.* In: Uő.: *Gömöri magyar néphagyományok.* Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 2002. 831–867. Ugyanez a szöveg rövidítve: *Paládi-Kovács Attila (szerk.): A nemzetiségek néprajzi felfedezői.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 104–127.

⁵ A terminusra ld. *Horváth Gergely Krisztián: Csiszolatlan gyémánt.* Bél Mátyás életművéről három kiadvány kapcsán. Korall 11–12 (2003) 276.

földrajzi viszonyok, gazdaság, társadalom, birtokviszonyok, ásványkincsek, népességi arányok, jogszokások, stb⁶). Mindezek megtalálhatók Bartholomaeides művében. Külön érdekessége az első rész IV. fejezete (*De cultura incolarum*), amelyben a megyében élt tanult embereket sorolja föl egy sajátos írói lexikon formájában. Ilyen módon a Gömör-monográfia a hazai *historia litteraria* hagyományának is része.⁷

A művet joggal vethetjük össze a hazai tudományosság vele egy időben létrejött alkotásaival: földrajzi fejtegetéseit például a gömöri születésű Vályi K. András *Magyar országnak leírása* című, 1796–1799 között magyarul megjelenő munkájával, a „tanult emberek” katalógusát pedig akár Wallaszky Pál – második, átdolgozott kiadásban 1808-ban napvilágot látott – *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* című írói lexikonával, akár Pápay Sámuel *A magyar literatúra esmérete* című, szintén 1808-ban kiadott irodalomtörténetével. Láthatjuk, hogy a 18–19. század fordulóján Magyarországon még mindig erős a latin nyelvű tudományosság, bár már nemzeti – magyar – nyelven is jelentős munkák születnek. A *historia litteraria* hazai fejlődését áttekintő Knapp Éva és Tüskés Gábor szerzőpáros szempontjait Bartholomaeides esetében is érvényesnek tekinthetjük. Eszerint megfigyelhető, hogy a tudományosság „lexikográf modelljéről fokozatosan áthelyeződött a hangsúly a kronologikus elbeszélésre”, és „a területi alapú tudásrendezési módokat és közösségi önmeghatározást fölváltotta a nemzeti [...] paradigma.”⁸ E szempontokat figyelembe véve Bartholomaeides latin nyelvű megyemonográfiája a maga korát tekintve már nem számít korszerűnek.

Ha eltekintünk attól a föltevéstől, hogy szerzőnk talán nem is tudott magyarul⁹, mégis fölvetődhet a kérdés, hogy miért latinul, s miért nem valamelyik élő nyelven írta meg fő művét, hiszen kapcsolódhatott volna a korabeli német nyelvű tudományossághoz vagy a születőben lévő szlovák irodalomhoz. A válasz talán abban az egyedülálló, Felső-Magyarországhoz köthető jelenségben rejlik, hogy a latin nyelv ott erőteljesen jelen volt a mindennapi életben, amit az magyaráz, hogy a latin érintkezési nyelvként is szolgált a vegyes lakosságú területek között.¹⁰

E rövid dolgozat keretein belül nincs mód a Gömör vármegye leírását behatóan

⁶ Erős Vilmos: A XVI–XVIII. századi történetírás I. Világosság 50 (2009) 113.

⁷ Vö.: Tarnai Andor: Tanulmányok a magyarországi *historia litteraria* történetéről (*Historia Litteraria* 16). Budapest, Universitas Kiadó, 2004.

⁸ Knapp Éva–Tüskés Gábor: *Sedes Musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon* (Csokonai könyvtár 44). Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. 9.

⁹ Ujváry: i. m. 831.

¹⁰ Tóth István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17). Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996. 153. – Tóth I. Gy. emeli ki (148), hogy amikor Robert Townson 1793-ban Lőcsén elment Szepes vármegye megyegyűlésére, a legnagyobb meglepetésére az latinul folyt.

elemeznem. Csupán egy rövid rész, az aggteleki barlang leírásának bemutatására vállalkozom, amely a *Baradla* címszó alatt (493) található. A részlet érdekessége, hogy összekapcsolódik benne az antik világ ismerete a 19. század modern világképével – erre utal a dolgozat címében jelzett Réaumur-skála a vergiliusi utazó kezében. Az antik irodalmi utalásokat tartalmazó részleteket, lévén a szöveg kevésbé ismert, a következőkben bővebben fogom idézni.

Bartholomaeides a következőképpen kezdi a címszó kifejtését: „Az aggteleki barlangokat írások is gyakran emlegetik, és azok, akik odamennek, beszámolóikban szóban is magasztalják. Sokan látogatják ezeket, hazaiak és külföldiek egyaránt. Az eddigi és jövőbeli kirándulásokat ez alvilági mélységekhez (*operta telluris*) az segíti, hogy erre futnak a Gömörből Tornára és Abaújjárra vezető közutak. Tudniillik két gömöri út vezet Aggtelekre: egyrészt a Felvidékről, másrészt a putnoki járásból. De más alkalmatosságok sem hiányoznak. Aggtelek faluban akadnak emberek, akik tiszteletdíj fejében a vergiliusi utazókat hű Achates gyanánt körbevezetik a barlangokban. Ezek az emberek, miután valakinek arról a szándékáról értesülnek, hogy a Baradla-barlangba mennek, fáklyákat készítenek elő, és figyelmeztetik a barlangba belépőket arra, hogy mit kell tenniük. A világító fáklyákat többnyire ajándékozásból szerzik be, máskor saját készítésűeket hoznak elő. Továbbá az szokott még történni, hogy maguk az utazók hoznak olyan szurokfáklyákat, amelyek biztosabb és nagyobb fényt árasztanak. Mennél több fáklya van, annál biztonságosabb és könnyebb mind Aeneasnak, mind Achatesnek lemenni és visszajönni. Meggyújtva a fáklyákat:

*It comes, et paribus curis vestigia figit.*¹¹

Majd pedig a nyomaiba lépve:

*Observans, quae signa ferat, quo tendere pergat.*¹²

Ennek a föld alatti világnak már több leírása van, közülük néhány napvilágot is látott. Ha igaz az, amit Korabinszky a németül írt Geográfiai Lexikonában az *Aggtelek* címszó alatt feljegyzett, az aggteleki barlangok leírásában az elsők az angol emberek közül kerültek ki. Ő meséli el, hogy a barlangok híre a londoni Tudós Társaságot arra ösztönözte, hogy tagjai közül két férfiút Magyarországra küldjön, és hozzátette, hogy ők három napot időztek a barlangban, de mivel nem találtak rá a szájára, és más bejáratot sem találtak, végül dolguk végezetlen tértek vissza.”

¹¹ Verg. *Aen.* 6, 159. Lakatos István műfordításában: „Vele tart hű társa, Achátés, / Kit szintúgy mar a gond, ahogy léptét szaporázza.”

¹² Verg. *Aen.* 6, 198. „És vizsgálja, milyen jelet adnak majd, hova szállnak.”

A szerző az előbbieik kapcsán röviden kitér a barlang kutatástörténetére. Kétségesnek tartja a fent idézett angol tudósok utazását, a második felfedezőnek pedig – Vályi K. András *Magyar országnak leírása* alapján – egy Farkas nevű nemesembert tart. A harmadik utazó ismét angol: Robert Townson orvosdoktor, akinek útleírása az angol kiadás¹³ után franciául és hollandul is megjelent. Bartholomaeides ebből mintegy három oldalon idéz, s Schedius Lajosnak, a pesti egyetem professzorának mond köszönetet, amiért a részletet angolból lefordította. A barlang negyedik leírása Reisz Keresztély Gömör megyei földmérőtől való, aki 1801. július 6-án kezdte el munkáját a helyszínen. Ő készítette el a barlangok térképét, amelyet Bartholomaeides függelékként csatolt monográfiájához. (A barlang leírása során a szerző az e térképen jelölt tereptárgyakra utal.) Reisz „egyrészt járatos volt az általános mathézisben, másrészt a barlangokat, amelyeket felmért, és az egész aggteleki területet jól ismerte, mivel már előtte is gyakran járt benne. Július 10-én és az azt követő napokon bekapcsolódtam a munkájába, és vele, fiammal, valamint két másik kísérővel a barlangba mentem. Ki ne emlékezne vissza velem együtt Vergilius soraira?

*Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
Perque domos Ditis vacuas et inania regna.*¹⁴ (497, b jegyz.)

Mielőtt a barlangba léptek, megmérték a kinti hőmérsékletet, ez a Réaumur-skálán (*in thermometro Reumuriano*) 25 °R volt, ami körülbelül 31,2 °C-nak felel meg. Beljebb haladva a barlangban, az első föld alatti patakot lehet látni. Az aggteleki mezőkön összegyűlő víz ugyanis a barlang földalatti járatain keresztül ebbe a barlangba folyik és patakot alkot, amit „az olvasó engedelmével a mesékből kölcsönzött névvel Acheronnak kell nevezni” (*mutuato a fabulis nomine Acherontem nominandum*). A járatokban helyenként kúszva lehet csak közlekedni (*perrepseris*), helyenként két ember számára is van hely (*jam duplex viatori offertur via*), majd hatalmas termek nyílnak. Eközben a szerző nem felejtkezik meg sem a természeti különlegességek, sem az állattani megfigyelések bemutatásáról: „Az Acheron mentén továbbhaladónak feltűnik az V. számú üreg bal oldali falához tapadó cseppkő (*Stallactites*), ami változatos alakzataival oly csodálatosan van megformálva, hogy a művészi kéz alkotásait is felülmúlja.” Majd az „ide-oda lépegető és forgolódó utazónak először a falon a csipkézet, ezután egy szűk nyílás tűnik fel, majd a VI. számmal jelölt tágas barlang, ami a csodálatosan változatos cseppköveiről nevezetes” (501). Továbbmenve más látnivalók is lekötik a figyelmet: „A VII. számú

¹³ Robert Townson: *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793*. London 1797; Townson útleírását elemzi: Olter László: *Brit utazók Magyarországon 1792–1815*. Történelmi Szemle 42 (2000) 267–289.

¹⁴ Aen. 6, 268–269. Lakatos István műfordításában: „Mentek az éji sivár árnyékokon át, a sötétben, / Dís élettelen árny-országa felé.”

barlang, ahonnan távoztunk, bámulatos magasságával és változatos formáival ragadja ámulatba az utazót. Közepén egy hatalmas súlyú cseppkő emelkedik, amit az odavalósiak *Nagy-Oltárnak* neveznek. Ezt úgy veszik körül más kisebbek, mintha művészi kéz formálta szobrok volnának. Ezek közül az egyik oly élethűen utánozza a »Szűzanya a Kisdeddel« megszokott alakját, hogy ezt a nevet is adták neki. Ezt a termet egy közepes dombon lefelé elhagyva érkezik az ember egy másik patakhoz, amit itt jónak láttam Styxnek nevezni” (502).

A X. számú teremben fekvő cseppkövek egy elpusztult város omladékaira emlékeztetik az utazót. Majd továbbmenve: „A IX. számmal jelölt terem, amelybe eközben vissza kell térni, mindegyik közül a legalkalmasabb a sétára. Igen magas, hosszát pedig fél óra alatt sem tudod bejárni. Talaja nem egyenetlen, és vízszintes, agyagos föld borítja. Ha az utazó több dolgot is meg akar figyelni, néhány órát is el lehet itt tölteni. Az aggteleki ifjúság fáklya fényénél itt szokott zenével és táncsal mulatni. A két föld alatti patak ebben a barlangban folyik össze. Egy hangszer hangjának a visszaverődése vagy egy puska elsütése itt olyan hangos tud lenni, hogy méltán idézhetjük Vergiliusnak ezt a sorát:

*Insinuere cavae gemitumque dedere cavernae*¹⁵.

Ennek a barlangnak az alja pedig a cseppkövek miatt egy ollóval nyírt puszpángokkal szabályosan beültetett díszes virágoskertnek tűnik. Itt is, mint a VIII. számú barlangban, szekérkerék nyomai ismerhetők fel. Ebből a roppant nagy teremből a patak mentén kényelmesen jutunk el a XII. számmal jelölt helyre, ahol egy meredek hegy áll az utazó előtt, amin át kell mászni. Ezt Moriah hegynek neveztük el. Jobboldalt egy lejtős és szűk út, amelyen először fölfelé, majd lefelé megy az utazó” (503). Folytatva az utat, egy újabb terembe ér az ember. „A terem bejáratánál egy kis forrás tűnik élénk, mely kőlapokkal van kirakva. Innen, ha balra tartasz, először egy cseppkő omladékain, majd egy alacsony üregen keresztül, amelynek lejtős és szinte tükörsima az alja, az ember kúszva végül egy kemencekürtőhöz hasonló nyíláshoz jut (*ultimo in foramen spiraculo camini simile reptando ascenditur*). Ez mintegy a barlang magasabban fekvő mennyezete, mely olyannyira tele van cseppkövel, hogy belépve sűrű erdőnek látszik. Közöttük átmenve a Moriah hegy csúcsára ér az ember. Sok évvel ezelőtt egy emberi csontvázat találtak itt” (503). Bartholomaeidesnek itt minden bizonnyal az ószövetségi Izsák feláldozásának története jutott eszébe.

„Akik tovább akarnak menni a fentebb lévő barlanghoz, azoknak vissza kell fordulniuk a XIII. számmal jelölt forrásig. Ha így tesznek, a patak mentén elérhetik az egymás után elhelyezkedő többi üreget is. Mindazonáltal ebbe a következő utazásba csak akkor tanácsos belevágni, ha az ég tiszta, és nem fenyeget zivatar. Ha

¹⁵ Aen. 2, 53. Kartal Zsuzsa műfordításában: „Csörgés hallatszik és hörgő hang az üregből”.

ugyanis kint esik, az esővíz ide fut le, és könnyen vízbe fullad az utazó, amint a Költő sorai bizonyítják:

*Facilis descensus Averni
Sed revocare gradum, superasque redire ad auras
Hic labor hoc opus est*¹⁶.

Aki ezt a barlangot egyenesen nyugatra fordulva járja végig, egy hatalmas, hófehér színű sziklát talál, amely a fáklyák és gyertyák fényében úgy ragyog, mint az igazgyöngy, és sokszögletű kristályokkal van bevonva. Ez szinte valami levegőben lebegő fátyolnak látszik, ami úgy keletkezett, hogy a fentebb lévő Gyertyásbarlangból (*caverna cerea*) lecsepeg a meszet tartalmazó víz. A legtöbb ember számára szokásosan ez utazásának végpontja, meg is találtuk a jövevények nevét a hátsó sziklába vésve. Ami a barlangban ezután van, az a vezetők számára is bejáratlan és ismeretlen volt.

De a barlangnak nincs vége. Egy kicsit dél felé fordul. A XVI. számmal jelölt patak, amelyet idáig követtek azok, akik tovább mentek, két ágra válik szét. Az egyik része a bal oldali fal hasadékaiban kétségtelenül a mélybe fut, a víz többi része pedig, amit a nyílás nem nyel el, bal felé tart, és ismét az előbbi irányba haladva a többi barlangba megy. A XVII. számú barlangba vezető járat szűk és alacsony, amelyen csak meggömbített testtel jutsz át, szörnyű mélységeket és üregeket fogsz látni (*vastas videbis voragine et specus*), ezeknek a végső pontját a fáklyák fényénél sem lehet tisztán látni. A mélysége a legaljáig biztosan eléri a 30 ölt is, ha meg nem haladja. Itt ereszkedik le az ember egy magas hegyről, ezt sokan Hórebnek mondják, mert azt gondolják, hogy innen látják majd az üreg legtávolabbi részét is. A XVI. számú helyről ide zuhogó patak vize nagy robajjal rohan a lentebbi üregekbe, balról pedig – valószínűleg – a XVI. számú helynél ömlenek a hasadékokba, és az előzőekkel egyesülve folynak tovább:

*Turgidus hic caeno, vastaue voragine gurge
Aestuat, atque omne Coccyto eructat harenam*¹⁷.

Aki tovább megy, és leereszkedik a Hóreb-hegyről, annak ezt a patakot kell követnie a másik oldalán” (504–505). A Bartholomaeides által adott barlangbeli elnevezésekből manapság is több él. Az antik reminiscenciák mellett, amint ez utóbbi példa is mutatja, az Ószövetségből is kölcsönzött.

¹⁶ Verg. *Aen.* 6, 126–128. Lakatos István műfordításában: „Könnyű leszállni a mélybe –/ Nyitva a gyászti Díshez, nap mint éj, a bejárat –, / Ámde kijönni megint az Avernusból, fel a fényre, / Ez fáradságos feladat”.

¹⁷ Verg. *Aen.* 6, 296–297. Lakatos István műfordításában: „Zúg a feneketlen ár, forr és tajtékzik az örvény / És iszapos fővenyét föl, a Cócýtusba okádja”.

Föld alatti utazásának végét hatásos lezárással jelenti be: „Bizony, abból a célból, hogy megismerjük és lerajzoljuk azt a föld alatti világot, az 1801. esztendőben fogtunk bele az expedícióba, ami itt ért véget, hogy a XXI. számmal jelölt hegyről ne csak mint a barlang végéről beszélhess, hanem úgy, mint ami az ismert területek föld alatti titkainak is a vége, és elválasztja azt az ismeretlentől” (506).

Bartholomaeides helyesen sejtette meg, hogy a barlangrendszer még folytatódik. Vállalkozásuk után újabb bizonyítékok erősítették ezt meg, amikor „a területek újabb kutatói előtt bejárat nyílt egy újabb, vizet tartalmazó barlangba, s ezt a ropant tavat joggal nevezheted Styxnek. Ezen túl ismét más barlangokat lehet a távolban látni, sőt megvizsgálni, de a mocsaras vizek miatt eddig nem lehetett oda eljutni. Aki ezeket akarja kutatni, annak hajóval vagy csónakkal kell átteveznie, ami a Charon ladikján utazó Aeneas eleven képmását idézné föl” (506).

Leírásának a végén a tudomány fejlődésébe vetett hittel jelenti ki: „Nem kételkedünk abban, hogy ennek a területnek új Aeneasai fognak születni, akik az ő Achatesük és Sibyllájuk társaságában azt a mocsarat nem Charon kitalált ladikján, hanem valódi, mesteri kéz formálta hajóval evezik át, és ennek a világnak a többi ismeretlen területét is tovább nyomozzák. Számunkra ez nem adatott meg. Nem mindenki képes ugyanis mindenre” (507).

Bartholomaeides műve Bél Mátyás megyeleírásaihoz¹⁸ hasonlóan két részre oszlik. Az első a megye általános ismertetését adja, a második a gömői falvakat és mezővárosokat írja le, változó terjedelemben. Itt található a *Baradla* címszó is a 492–509. oldalon. A címlap után mottók következnek. Két versrészlet Vergiliustól, majd a hazai jezsuita Timon Sámuel két epigrammája következik Gömör természeti gazdagságáról:

*Non mittant Chalybes nudi sua dura metalla
Illo, ubi vestitus plurima fossor habet.*

Nem kell távolból rideg érc, a csupasz Chalyboktól,
Jut vas a bányásznak itt, no meg öltözet is.
(Szabadi István fordítása)¹⁹

*Sint aliae pingues, sint laetae, sint magi dites
Terrae: ferrata fortior esse nequit.*

¹⁸ *Bél Mátyás*: Gömör vármegye leírása (1749). Fordította Tóth Péter. (Gömör néprajza XXXV). Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 1992. (102 o.)

¹⁹ A két epigrammát Szabadi István műfordításában közlöm. Itt mondok neki köszönetet a fordítás elkészítéséért, s azért, hogy a közléshez hozzájárult.

Vannak tán becsesebb, bővebben termő drága vidékek,
 Ám vasban dúsabb föld soha egy se lehet.
 (Szabadi István fordítása)

Bartholomaeides művének címe részben többet, részben kevesebbet ígér, mint Bél Mátyás *Notitiájáé*²⁰. Kevesebbet annyiban, hogy az országos távlat helyett csupán a szerző szűkebb hazájának a leírását nyújtja. Többet pedig abban nyújt, amennyiben a sokszoros terjedelem részletesebb leírást tesz lehetővé.

A műben megtalálhatók azok a vonások, amelyeket Erős Vilmos a korabeli „tudományos” történetírás jellemzőinek tart: az adatok ellenőrizhetőségét biztosító lábjegyzetek, illetve a statisztikai-földrajzi, demográfiai táblázatok.²¹ Ezeket az adatokat a történeti kutatás természetesen hasznosítja is.

A szerző a tudományos objektivitás jegyében minden mérhetőt megmér: a barlang hőmérséklete 9 °R-os, „így megtudtuk, hogy a külső és belső hőmérséklet közti különbség 16 fok volt” (507); Aggtelek földrajzi hosszúsági foka 38° 12', a szélességi foka pedig 48° 33' 5'', Aggtelek földrajzi koordinátáinak a meghatározásában „ők voltak az első” (497); a barlang bejárata 3,5 láb magas és 5 láb széles (449), a barlangban talált keréknyomok egymástól való távolsága 3 láb, míg a szerző korában használt szekerek keréktávolsága 3 láb és 7,5 hüvelyk (502), stb.

A tudományos szöveg előbbi ismérvei mellett azonban a versidézetek, valamint azokon túl az utalások, allúziók, az irodalmi imitáció megannyi példája a szépirodalmi szövegekhez is köti a munkát. A „hű Achates”, Sibylla és Charon nevének említésén túl a *telluris operta* (*Aen.* 6, 140), *spiraculum* (*Aen.* 7, 568), *voragines vastae* (*Aen.* 6, 296) kifejezések is egyértelműen a vergiliusi alvilágot idézik,²² ugyanakkor azt is látjuk azonban, hogy a kölcsönzött szöveg nem feltétlenül illeszkedik harmonikusan a monográfia szemantikai struktúrájához.

Az aeneasi alvilágjárás VI. énekbeli idézetei mellett tűnik fel az „*Insinuere cavae gemitumque dedere cavernae*” sor, amelyről – iskolai tanulmányaiból – minden korabeli olvasó tudta, hogy a II. énekből származik, és a trójai faló leírásához kapcsolódik. Az *imitatio* szellemes eredetiségét éppen az a tökéletesen ellentétes funkció adja, amelyben Bartholomaeides ezt a sort használja. Az ugyanis nem barlangi visszhangot, hanem a faló oldalának dongását írja le. A kölcsönzés min-

²⁰ Programjának legújabb összefoglalása Tóth Gergely: Bél Mátyás *Notitiájának* kritikai kiadása. Bél elképzelései és az új kiadás tervezete. Fons 15 (2008) 425–443; az államismereti irodalomra és Bél lehetséges mintáira *Uő.*: Bél Mátyás „*Notitia Hungariae novae...*” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. PhD-disszertáció. Budapest 2007. (hálózati elérhetőség: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>).

²¹ *Erős*: i. m. 116.

²² A szerző ezzel egy adott, mindenki számára ismert kulturális korpuszhoz csatlakozik, „amely révén a szöveg mintegy önmagát is e műveltírodalom-regiszterbe emeli”. Ld. Kulcsár-Szabó Zoltán: Intertextualitás: létmód és/vagy funkció? In: *Uő.*: Hagyomány és kontextus. Budapest, Universitas Kiadó, 1998. 41.

den bizonynyal tudatos lehetett: a szerző számíthatott arra, hogy az olvasók érzékelik a hangulati ellentétet.²³

Bartholomaeides esetében tehát az „irodalmi” és a „tudományos” szembeállítás aligha igazolható, ahogyan egyik forrásáról és mintájáról, Timon Sámuel már idézett munkájáról is helytállóan állapította meg János István, hogy „egyrészt metodikailag átlép egy korszakot, s magán viseli a modern tudományosság módszerét, másrészt viszont magától értetődőnek tekinti annak a kultúrának a felvállalását és szakdiszciplinába való asszimilálását, melyet a humanista műveltség évszázadai hagyományoztak a »fény századának« tudományos kihívásait is merészen és szakszerűen felvállaló jezsuiták számára.”²⁴

Felekezeti ellentét ebben az esetben nem játszik szerepet: amikor az evangélikus lelkész a jezsuita szerzetes tudós munkájából idéz, úgy tűnik, az ugyancsak felső-magyarországi származású Timon és a gömöri Bartholomaeides egyfajta azonos regionális identitásban osztozhatott. Ezen az egykori hódoltságtól a lengyel határig húzódó sávon, melyen Magyarországon is egyedülálló módon több nyelv (magyar, német, szlovák, latin) és több felekezet is megfér egymás mellett, egy földrajzi tájhoz kötődő és sokszínű kultúra alakult ki.²⁵ Ezt a konfliktusoktól sem mentes együttélést árnyékolja be éppen a monográfia megszületésének időszakában megjelenő nacionalizmus, ahogyan erre a mű is tesz utalásokat.²⁶

A fenti áttekintésből is kiderül, hogy a vizsgált munka nem csupán mint földrajzi, gazdaságtörténeti, néprajzi forrás tarthat számot érdeklődésünkre, hanem saját jogán is fontos – jóllehet a 19. században a magyar nyelvű tudományossággal szemben jelentőségét veszítő – irodalmi alkotás.

²³ Vö. Bán Imre: Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája. In: Uő.: Költők, eszmék, korszakok (Csokonai könyvtár 11). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997. 43.

²⁴ János István: Timon Sámuel és a *Tibisci fluvii notio Vagique ex parte*. Kísérő tanulmány oldalszámozás nélkül [10]. In: Timon Sámuel: *Tibisci fluvii notio Vagique ex parte*. A faksimile szövegét gondozta és a kísérő tanulmányt írta János István. Nyíregyháza, 1999.

²⁵ Noha ezt Bitskey István a 17. századra koncentrálni mutatja be, megállapításai érvényesek lehetnek a 18. századra is. Ld. Bitskey István: Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17. században. In: Uő.: Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban (Csokonai könyvtár 37). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. 138–140.

²⁶ Vö. Ujváry: i. m. 836.